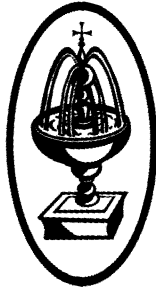

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

4

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

Sudarė
Artūras Dubonis

4

LI
LEIDYKLA

VILNIUS 2012

Knygos leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA
NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Sutartis Nr. LIT-5-33

Redaktorių kolegija:

Darius Antanavičius
(Lietuvos istorijos institutas)

Darius Baronas
(Lietuvos istorijos institutas)

Zenonas Butkus
(Vilniaus universitetas)

Artūras Dubonis (pirmininkas)
(Lietuvos istorijos institutas)

Mathias Niendorf
(Kyljo universitetas)

Rimvydas Petrauskas
(Vilniaus universitetas)

Irena Valikonytė
(Vilniaus universitetas)

Visi leidinio straipsniai recenzuoti dviejų mokslininkų

TURINYS

<i>Artūras Dubonis</i> Pratarmė	9
--	---

Straipsniai

<i>Grzegorz Białuński</i> Surwiłłowie. Przykład kariery Litwinów w Prusach	13
The Survila family. An example of lithuanians' career in Prussia. <i>Summary</i>	43
<i>Роман Анатольевич Беспалов</i> Литовско–одоевский договор 1459 года: обстоятельства и причины заключения	45
The Lithuanian-odoyev treaty of 1459: reasons and circumstances surrounding its signing. <i>Summary</i>	62
<i>Laimontas Karalius</i> Kam reikalingos valdovų privilegijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje? Lucko miestiečių 1469 m. Kazimiero Jogailaičio privilegijos dėl naujų muitų draudimo Voluinėje teisinis, politinis ir ekonominis kontekstas 1469–1547 m.	63
Who needed sovereign's privileges in The Grand Duchy of Lithuania? Legal, political and economic context of the privileges regarding the ban on the new customs duties in Volhynia issued by Casimir IV Jagiellon to the citizens of Lutsk in 1469 (the period from 1469 to 1547). <i>Summary</i>	90
<i>Irena Valikonytė</i> Priešteisminių dokumentų funkcijos ir likimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. viduryje: šaukimų registravimo žurnalai	93
Functions and fate of pre-court documents in The Grand Duchy of Lithuania in the mid-16th century: summons registration journals. <i>Summary</i>	107
<i>Raimonda Ragauskienė</i> XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų archyvo atvejis: Dubrovnos linijos Hlebavičių dokumentų aprašai Lietuvos Metrikoje	109
The case of the noblemen's archive in The Grand Duchy of Lithuania in the 16th century: document inventory of the Dubrovna line of the Hlebowicz family in the Lithuanian Metrica. <i>Summary</i>	131

Darius Antanavičius

„Cnotliwy Litwin“ (1592 m.) autorius ir teksto šaltiniai	133
The author and sources of the text of <i>Cnotliwy Litwin</i> (1592). <i>Summary</i>	153

Darius Antanavičius

Originalių Lietuvos Metrikos XVI a. knygų sąrašas	157
The list of the original Lithuanian <i>Metrica</i> books of the 16th century.	
<i>Summary</i>	185

Agnė Railaitė

Šveikauškų genealoginė savimonė	187
Genealogical identity of the Šveikauskas family. <i>Summary</i>	204

Jonas Drungilas

Pastabos dėl lenkiškos rašybos Lietuvos Metrikos Užrašymų knygose XVI a. pabaigoje–XVIII a. antrojoje pusėje (remiantis Lazdijų ir Simno miestų aktais)	207
Remarks regarding the polish orthography in the books of inscriptions of the Lithuanian <i>Metrica</i> in the late 16th – second half of the 18th century (based on the acts of Lazdijai and Simnas towns). <i>Summary</i>	229

Diskusija

Aivas Ragauskas

Žingsnis pirmyn, du atgal? Dėl 1657–1662 m. Vilniaus miesto Tarybos aktų knygos publikacijos	231
One step forward, two steps back? Regarding the publication of the Vilnius book of acts of 1657–1662. <i>Summary</i>	260

Šaltinių publikacijos

Inga Ilarienė

Nuorašai ne lotynų kalba Lietuvos Metrikos knygoje Nr. 525: 1491 m. Valmieros sutartis	261
Nichtlateinische Abschriften im Buch der Litauischen Metrik N. 525: der Vertrag Von Valmiera 1491. <i>Zusammenfassung</i>	284

Zenonas Butkus, Magnus Ilmjärv

JAV ambasadoriaus Maskvoje Džozefo E. Deiviso 1937 m. vizito į Baltijos šalis ir Suomiją ataskaitos	285
Reports on the visit of the United States ambassador to Moscow Joseph E. Davies to the Baltic States and Finland in 1937. <i>Summary</i>	312

Anotacijos. Recenzijos

D. Kołodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland–Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th–18th Century): A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents. (The Ottoman Empire and its Heritage. Politics, Society and Economy, edited by S. Faroqhi, H. İnalcık and B. Ergene, volume 47)*, Leiden etc.: Brill, 2011. – XXXVIII, 1098 p., facs. XVII, 2 žemėlapiai – (*Eglė Deveikytė*) 313

J. Tęgowski, *Rodowód kniaziów Świrskich do końca XVI wieku* (Biblioteka Genealogiczna, t. 9), Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2011. – 220 p., lent. – (*Rimvydas Petrauskas*) 324

Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco 1675–1677 m. sudaryti vizitacijų aktai = Acta visitationum sub domino Casimiro Pac episcopo Samogitiae anno 1675 et 1677 conscripta, parengė M. Paknys (serija: *Fontes Historiae Lituaniae, Lietuvos istorijos šaltiniai*, t. 10), Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2011. – XIII, 981 [1] p. – (*Darius Baronas*) 328

Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.) = Acta visitationum dioecesis Samogitiae (A. D. 1611–1651), parengė L. Jovaiša (serija: *Fontes historiae Lituaniae, Lietuvos istorijos šaltiniai*, t. 11), Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2011. – 478 p. – (*Darius Baronas*) 330

Santrumpos 332

Apie autorius 335

Autoriams 337

„CNOTLIWY LITWIN“ (1592 M.) AUTORIUS IR TEKSTO ŠALTINIAI

Darius Antanavičius

Teksto šaltiniai

Pirmojoje studijos dalyje aptarėme 1592 m. pasirodžiusios anoniminės knygos „Cnotliwy Litwin“* autorystės problemą. Priėjome prie išvados, kad šį kūrinį parašė ne ankstesnėje bibliografinėje literatūroje minimas Žemaitijos bajoras Krizostomas Volodkevičius (apie 1591–1642), o žinomas XVI a. antrosios pusės raštijos veikėjas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštininkas Elijas Pielgrzymowski (mirė 1605 m.)¹.

Antrosios studijos dalies tikslas – atskleisti „Cnotliwy Litwin“ publikuotų dokumentų ir paties teksto šaltinius. Ankstesnėje studijos dalyje minėjome, kad „Cnotliwy Litwin“ turi būti laikomas pirmuoju spausdintu teminiu istorijos dokumentų rinkiniu Lietuvos istoriografijoje, nes jame buvo publikuoti devyni iki tol neskelbti XVI a. antrosios pusės dokumentai, susiję su LDK ir Livonijos santykiais (dar kartą paskelbti tik XVIII a. viduryje). Patogumo sumetimais pakartosime šią lentelę.

Nr.	Data	Dokumentas	P.	Publikuota
1	1557 09 14	Livonijos ordino magistro Vilhelmo Fiurstenbergo ir Žygimanto Augusto karinės sąjungos sutartis, nukreipta prieš Maskvos didįjį kunigaikštį Ivaną IV (vienas iš vadinamosios Pasvalio sutarties dokumentų)	2–6	<i>Codex</i> ² , nr. 128, p. 219–221

* Originalo tekstas šiuo metu lengvai prieinamas vienoje virtualių bibliotekų (žr. <<http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=3964&from=FBC>>).

¹ D. Antanavičius, „Cnotliwy Litwin“ (1592 m.) autorius ir teksto šaltiniai“, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 3, sudarė D. Antanavičius, Vilnius, 2011, p. 111–129.

² *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, t. 5, Vilnae, 1759.

Nr.	Data	Dokumentas	P.	Publikuota
2	1560 02 14	Livonijos ordino magistras Gotardas Kettleris patvirtina 1559 m. rugpjūčio 31 d. Vilniaus sutarties, kuria Livonijos ordinas pasidavė Žygimanto Augusto globai ir gynybai, susitarimus	7–14	<i>Codex</i> , nr. 133, p. 228–231
3	1560 02 15	Rygos arkivyskupas Vilhelmas Hohenzollernas patvirtina, kad pagal 1559 m. Vilniaus sutarties nuostatas Žygimantui Augustui perduotą Lielvardės pilį atgavo valdyti iki gyvos galvos įkaito teisėmis	14–16	<i>Codex</i> , nr. 135, p. 233–234
4	1561 11 28	Vilniaus sutartis, kuria Livonija buvo prijungta prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, o Gotardui Kettleriui buvo suteiktas kunigaikščio titulas ir leno teisėmis skirtas valdyti Kuršas	17–28	<i>Codex</i> , nr. 138, p. 238–243
5	1567	1567 m. Gardino seimo nutarimas dėl Livonijos	30–32	LM ³ , skilt. 433–435, nr. 37
6	1568	1568 m. Gardino seimo nutarimas dėl Livonijos	32–33	LM, skilt. 445–446, nr. 4
7	1566 12 26	Žygimantas Augustas patvirtina LDK ir Livonijos uniją	33–44	<i>Codex</i> , nr. 155, p. 273–278
8	1566 12 26	Žygimantas Augustas patvirtina Jono Chodkevičiaus su Rygos kapitula sutartas sąlygas, kuriomis pastaroji bus supasaulietinta	46–51	<i>Codex</i> , nr. 153, p. 266–269
9	1569	1569 m. Liublino seimo nutarimas dėl Livonijos	56	
10	1569 08 06	Žygimantas Augustas apibrėžia Livonijos atstovų priesaikos Lenkijos Karalystei ir sau pačiam, kaip naujosios jungtinės valstybės valdovui, sąlygas	57–59	<i>Codex</i> , nr. 166, p. 288–289

Iš kur E. Pielgrzymowskiis gavo šių dokumentų tekstus *in extenso*? Prieš imantis nagrinėti šį klausimą, pirmiausia pasakytina, kad visus dešimt dokumentų galima suskirstyti į dvi grupes: pirmąją sudaro aktai (nr. 1–4, 7–8, 10), o antrąją – LDK, vėliau Respublikos seimų nutarimai, arba konstitucijos (nr. 5–6, 9). Kiekvieną šių grupių iš pradžių reikia aptarti atskirai.

Aktų grupės dokumentai ypatingi tuo, kad jie turėjo originalus, kurie buvo surašyti pergamentuose. Be to, dauguma šios grupės dokumentų, kaip susiję su dviejų valstybių santykiais, turėjo būti surašyti dviem egzemplioriais, kurių vienas likdavo Lietuvai, o kitas – Livonijai. Originalai buvo ypač branginami ir akylai saugomi

³ RIB, t. 30 (*Литовская метрика*, kn. 3, отд. 1–2, ч. 3: книга публичных дел, т. 1), Юрьев, 1914.

archyvuose, todėl praktiniais sumetimais darytos jų kopijos (nuorašai). Egzistavo juridinę galią turėjusios, arba oficialiai patvirtintos, ir neoficialiosios, arba juridinės galios neturėjusios, kopijos. Pirmosios valstybinės reikšmės dokumentų atveju būdavo surašomos pasitelkus vadinamąjį viešąjį notarą (*notarius publicus*), kuris turėdavo teisę įforminti kokio nors dokumento kopiją ir pastarosios teisėtumą. Neoficialiosios kopijos – įvairiu keliu praktiniais sumetimais padaryti originalaus teksto nuorašai, neturėję juridinės galios.

Antrosios grupės dokumentai išsiskiria tuo, kad jie nebuvo aktai, todėl jų fizinis pavidalas nėra susijęs su konkrečiu raštu. Nors LDK seimų tyrimai turi garbingą istoriografinę tradiciją (prisiminkime klasika jau tapusį Matviejaus Liubavskio darbą), bet šaltiniotyriniu aspektu LDK seimų nutarimai nėra analizuoti, todėl iki šiol neaišku, kas laikytina jų „originalu“, kaip jie plito LDK bajoriškoje visuomenėje. Geriau iširta Lenkijos Karalystės seimų konstitucijų bibliografija⁴. Vienas dalykas, skiriantis XVI a. LDK seimų priimtus nutarimus nuo Lenkijos Karalystės seimų paskelbtų nutarimų, yra visai aiškus: iki 1569 m. Liublino unijos atskirų LDK seimų nutarimai nebuvo spausdinami atskirais leidiniais, o liko rankraščiais.

Tai tarę, pirmiausia imsimes pirmosios grupės dokumentų originalų paieškų. Atsižvelgiant į tai, jog kūrinio autorystę priskyrėme LDK raštininkui E. Pielgrzymowskiui, iš karto pasakytina, kad ieškant originalų verta turėti mintyje tik Livonijos Lietuvai įteiktų originalų egzempliorius, nes prielaida, kad jis būtų galėjęs gauti Lietuvos Livonijai įteiktų dokumentų originalus, yra paprasčiausiai nereali. Taigi ar galėjo E. Pielgrzymowski paskelbtų dokumentų pagrindu tapti jų originalai? Keliant šį klausimą, pirmiausia reikia išsiaiškinti, ar minimų dokumentų Lietuvos gauti egzemplioriai iš viso išliko iki mūsų dienų. Deja, šių dokumentų originalų šiandien neturime. Tai nereiškia, kad E. Pielgrzymowski negalėjo jais pasinaudoti XVI a. pabaigoje. Turint galvoje, kad visi jo publikuoti dokumentai yra XVI a. antrosios pusės, taigi jo paties gyvenamo meto, teoriškai tai yra įmanoma. Kaip LDK raštininkas, vykdamas įvairius valdovo įpareigojimus, susijusius taip pat su Livonija, E. Pielgrzymowski galėjo prieiti prie panašių dokumentų. Kitas dalykas, kad sunku pateikti konkrečių tai patvirtinančių įrodymų, nes jų paprasčiausiai nepavyko rasti. Keletas aplinkybių apskritai verčia abejoti originalų panaudojimo galimybe. Pirma, nėra aišku, ar E. Pielgrzymowski paskelbti dokumentai XVI a. paskutinį dešimtmetį iš viso buvo LDK kanceliarijoje arba izde, kur buvo saugomi valstybinės reikšmės dokumentai. Lietuvos Metrikos 1 knygoje, kuri apima LDK kanceliarijoje ar izde atskirai saugotų dokumentų aprašą, jų nėra⁵. Jie neminimi ir 1623 m. lapkričio 26 d. Vilniaus vaivados Leono Sapiegos naujajam LDK kancleriui Albrechtui Stanislovui

⁴ M. Cytowska, *Bibliografia druków urzędowych XVI wieku (Książka w Dawnej Kulturze Polskiej, t. 11)*, Wrocław, 1961.

⁵ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 1 (1380–1584). Užrašymų knyga 1*, parengė A. Baliulis ir R. Firko-vičius, Vilnius, 1998.

Radvilui perduotų valstybinės reikšmės dokumentų ir senųjų originalių Lietuvos Metrikos knygų apraše⁶. Žinoma, tyrinėtojai iki šiol turi pernelyg mažai informacijos apie LDK kanceliarijos ir izdo archyvo sudėtį, todėl ateityje gali paaiškėti naujų faktų, bet kol kas originalų panaudojimo galimybę laikytume neįtikima ir ją atmetame.

Be originalų, E. Pielgrzymowski galėjo gauti publikuotų dokumentų tekstus kopijų pavidalu. Kaip minėta, jų būta oficialių ir neoficialių. Apie jo paskelbtų dokumentų oficialias kopijas, patvirtintas Lietuvoje veikusių viešųjų notarų, kol kas nieko nežinoma. Kitas pusiau oficialių kopijų šaltinis buvo LM knygos. Iki 1592 m. LDK kanceliarija turėjo naudotis dar „senosiomis“ originaliomis LM knygomis, kurias po kelerių metų LDK kancleris L. Sapiega nurodė pakeisti specialiai perrašytomis knygomis-kopijomis (tik pastarosios ir išliko iki mūsų dienų), o originalias atidėjo į LDK izdą Vilniaus žemutinėje pilyje, kur jos žuvo per Maskvos caro kariuomenės invaziją XVII a. viduryje. LM knygos LDK ir Livonijos santykius XVI a. viduryje brėžusių dokumentų kopijų požiūriu nėra nuodugnai ištirtos. Dalis E. Pielgrzymowskio paskelbtų dokumentų nuorašų yra Lietuvos Metrikos 525 knygoje. Problema ta, kad nelengva įrodyti šią knygą buvus LDK kanceliarijoje XVI a. pabaigoje, nes ji neminima 1623 m. kovo 11 d. kanclerių knygų apraše⁷, nors joje yra LDK instigatoriaus M. Puzelewskio įrašų, kurie liudija, kad ši knyga buvo perrašyta XVI a. pabaigoje⁸. Ji jau imta išsamiau tyrinėti⁹, bet galutinių išvadų dėl jos genezės dar reikia palaukti. Šiaip ar taip, šiuo metu žinoma, kad LM 525 knygoje yra tik 4 iš 7-ių E. Pielgrzymowskio paskelbtų dokumentų nuorašai. Tai „Cnotliwy Litwin“ knygoje paskelbti dokumentai nr. 1–4¹⁰. Be to, dokumentas nr. 4 LM 525 knygoje vos pradėtas rašyti ir paliktas nebaigtas (įrašyta pati pradžia). E. Pielgrzymowskio paskelbtų dokumentų nuorašų kitose LM knygose nuosekliai neieškojome. Tokį apsisprendimą lėmė viena subtili aplinkybė. Visi E. Pielgrzymowskio paskelbti dokumentai, išskyrus 1-ąjį, 9-ąjį ir 10-ąjį, turi antraštes, kurios yra ne jo paties sukurtos, o aiškiai perimtos iš jo naudotų šaltinių. Tai štai, LM 525 knygoje įrašyti

⁶ Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. 27, b. 11, l. 2–13 (plačiau žr. D. Antanavičiaus straipsnį „Lietuvos Metrikos XVI a. originalių knygų sąrašas“ šiame tome).

⁷ Г. Голенченко, „Реестр книг Метрики Великого княжества Литовского 1623 г.“, *Исследования по истории Литовской Метрики. Сборник научных трудов*, t. 2, Москва, 1989, p. 341–356.

⁸ Д. Антанавичюс, „Ревизия книг Литовской Метрики 1641 г. и формирование самостоятельной группы вице-канцлерских книг“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos šaltiniai. Faktas. Kontekstas. Interpretacija*, A. Dubonis (red. kol. pirmininkas), Vilnius, 2007, p. 153–154.

⁹ I. Ilarienė, „*Varia Livonica*: Lietuvos Metrikos Viešųjų reikalų knygos Nr. 3 (525) sandaros ypatumai“, *Lituanistica*, nr. 4 (54), 2008, p. 1–16; I. Ilarienė, „Lietuvos Metrikos knyga Nr. 525 originale ir kopijoje: kai kurių knygos struktūros pasikeitimų aspektai“, *Lietuvos Metrikos naujienos*, nr. 9–2006, Vilnius, 2008, p. 20–32; I. Ilarienė, „Livonijos dokumentų rinkinys Lietuvos Metrikos knygoje Nr. 525“, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 2, sudarė A. Dubonis, Vilnius, 2010, p. 161–175.

¹⁰ Российский государственный архив древних актов, ф. 389 [Lietuvos Metrika], ap. 1, d. 1–2 [toliau – LM; naudotasi Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomais mikrofilmais; toliau – LVIA], s. v. 525, l. 255–256v, 274–276, 279v–280v, 285.

dokumentai iš pradžių apskritai buvo be antraščių, jos prirašytos gerokai vėliau, greičiausiai tik XVIII a., ir visiškai skiriasi.

Nr.	Data	Dokumentas	Cnotliwy Litwin	Lietuvos Metrika, kn. 525
1	1557 09 14	Livonijos ordino magistro Vilhelmo Fiurstenbergo ir Žygimanto Augusto karinės sąjungos sutartis, nukreipta prieš Maskvos didįjį kunigaikštį Ivaną IV (vienas iš vadinamosios Pasvalio sutarties dokumentų)	p. 2: antraštės nėra	l. 255: Faedus inter se constituunt Sigismundus Augustus rex Poloniae et Vilhelmus Furstenberg ordinis Teutonici in Livonia magister adversus communem suum hostem Moscum
2	1560 02 14	Livonijos ordino magistras Gotardas Kettleris patvirtina 1559 m. rugpjūčio 31 d. Vilniaus sutarties, kuria Livonijos ordinas pasidavė Žygimanto Augusto globai ir gynybai, susitarimus	p. 7: Contractus super defensionem Livoniae inter sacram regiam maiestatem et magistrum Livoniae initus existente oratore regio illustrissimo domino Nicolao Radzivil palatino Vilnensi	l. 274: Suadetur compositio faederis cum Moschis in Livonia
3	1560 02 15	Rygos arkivyskupas Vilhelmas Hohenzollernas patvirtina, kad pagal 1559 m. Vilniaus sutarties nuostatas Žygimantui Augustui perduotą Lielvardės pilį atgavo valdyti iki gyvos galvos įkaito teisėmis	p. 14: Recognitio domini archiepiscopi super arce Lennewart	l. 279v: Usus et fructus arcis Leneward pertinent ad sacram regiam maiestatem
4	1561 11 28	Vilniaus sutartis, kuria Livonija buvo prijungta prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, o Gotardui Kettleriui buvo suteiktas kunigaikščio titulas ir leno teisėmis skirtas valdyti Kuršas	p. 17: Pacta subiectionis domini Gotthardi Kethleri magistri Livoniae ac ordinis illius cum rege Poloniae inita, in quibus idem magister feudalis princeps constituitur Regni et Magni Ducatus Lituaniae, assignato ei certo feudo ac provisione	l. 285: Provisio ducis Gothardi Curlandiae et Semigalliae anno 1561 Vilnae data

LM knygos reikšmingos antrosios grupės dokumentų atveju. Vienoje jų įrašyti tie 1567 m. ir 1568 m. Gardino seimų su Livonija susiję nutarimai, kuriuos ir paskelbė E. Pielgrzymowski. Galima daryti pagrįstą prielaidą, kad galutinis informacijos šaltinis turėjo būti būtent LM esantys tekstai. Mat atitinka ir nurodyta seimo vieta, metai, ir 1567 m. seimo nutarimo numeris (1568 m. seimo nutarimo dėl Livonijos numeris neatitinka: LM knygoje nurodytas 4, o „Cnotliwy Litwin“ – 8). Vienintelis prieštaraujantis argumentas yra tas, kad LM knygoje šie nutarimai surašyti rusėniškai, o „Cnotliwy Litwin“ knygoje – lenkiškai. Tiesa, LM knygoje esantis rusėniškasis variantas persunktas gausių polonizmų, todėl abiejų tekstų variantai iš esmės skiriasi tik rašmenimis. Kaip pavyzdį pateiksime 1568 m. Gardino seimo nutarimo dėl Livonijos pradžia.

Lietuvos Metrika, kn. 527 ¹¹	Cnotliwy Litwin, p. 32
<p>Артыкуль 4. О Ифлянтехъ. Што тежь, яко перво сего частокротъ на соймехъ первшихъ у Вильни, на прошломъ вальномъ сойме Городенскомъ и на томъ такъ же теперешнемъ сойме были есмо прошоны отъ всихъ становъ, абы земля Лифлянтская была прилучона ку тому панству нашому Великому Князьству Литовскому, ижь бы заровно з ними всими, обовательми того панства, вси потребы и беремена речи посполитое поносили.</p>	<p>Artykuł 8. O Liflanciech. Co też jako pierwej tego częstokroć na sejmiech pierwszych w Wilnie i na przeszłym walnym sejmie grodzieńskim, tak też i na terażniejszym sejmie byliśmy proszeni od wszech stanów, aby ziemia liflantska była przyłączona ku temu państwu naszemu Wielkiemu Księstwu Litewskiemu, iżby zarówno wszystkimi obywatelmi tego państwa wszystkie potrzeby i brzemiona rzeczypospolitej ponosili.</p>

Kaip minėjome, be oficialiųjų kopijų, tuo metu būta ir juridinės galios neturėjusių paprasčiausių dokumentų nuorašų. Ypač daug nuorašų sulaukdavo dviejų valstybių santykius lėmę dokumentai, nes žinoti, kas vyksta kaimynystėje, būdavo pravartu visų aplinkinių šalių valdovams ir jų dvarams. LDK ir Livonijos konfederacijos santykių raidą XVI a. viduryje sekė visa krikščioniškoji Europa, ypač artimiausi kaimynai: Prūsijos kunigaikštis, Švedijos ir Danijos karaliai, Šv. Romos Imperijos imperatorius. Pastarojo pasiuntinio pas Žygimantą Augustą diplomatiniai pranešimai liudija, kaip greitai būdavo pasirūpinama tokių dokumentų nuorašais¹². Šalies viduje taip pat netrūko asmenų, kurie pagal pareigas ar savo ryšius gaudavo panašių dokumentų kopijų. Kitas dalykas, kad neįmanoma įrodyti, kaip tokių pavienių dokumentų nuorašai būtų galėję patekti į E. Pielgrzymowskio rankas.

¹¹ *RIB*, t. 30, skilt. 445.

¹² *Valentino Saurmano laišakai imperatoriui Ferdinandui I iš Žygimanto Augusto Vilniaus dvaro (1561–1562)*, sudarė D. Antanavičius, V. Gerulaitienė, J. Kiaupienė, parengė D. Antanavičius, Vilnius, 2009, p. XX.

Šiaip ar taip, išdėstytų argumentų nepakanka, kad LM knygų medžiagą ar kokius nors paskirus dokumentų nuorašus pripažintume E. Pielgrzymowskio paskelbtų dokumentų šaltiniu. Be išdėstytų, dar vienas neigiamas argumentas yra tas, kad sunku pagrįsti, kaip E. Pielgrzymowskiui, ėjusiam svarbias valstybines pareigas ir turėjusiam įvairių su jomis susijusių užduočių, būtų užtekę laiko gilintis į tokią specifinę istoriografinę ir šaltiniotyrinę problemą kaip LDK ir Livonijos santykių istorija ir atsidėti ilgai truncančioms šaltinių paieškoms. Mūsų nuomone, kur kas pagrįsčiau spėti, kad į jo rankas pateko kažkoks vienas šaltinis, kuriame buvo visų jo paskelbtų dokumentų tekstai. Ar istoriografijoje žinomas – ar bent minimas – panašus šaltinis?

Atsakant į šį klausimą, akys netikėtai krypsta į LDK lotyniškosios raštijos tyrinėtojams gana gerai žinomą tekstą – Vilniaus vyskupo kardinolo Jurgio Radvilo kūrinį, kuris istoriografijoje tradiciškai vadinamas „Atsiminimais“ ir kurį dar XIX a. pabaigoje paskelbė Teodoras Wierzbowski¹³. Publikacijos originalas saugomas Czartoryskių bibliotekoje Krokuvoje (rankr. 2180 IV). Jis išsamiai aptartas naujausiame Czartoryskių bibliotekos rankraščių kataloge¹⁴. Toliau savo svarstymuose mes remsimės ir publikacija, ir pačiu rankraščiu. T. Wierzbowski, skelbdamas šį šaltinį, darė kupiūras. Reikalas tas, kad didesnę jo dalį sudaro – *nota bene* – įvairių LDK ir Livonijos santykius XVI a. viduryje brėžusių dokumentų kopijos, kurių tekstus rengėjas praleido, nuroydamas į šių dokumentų publikacijas M. Dogielio *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae* 5 tome. Taip jis sutaupė labai daug vietos: pats rankraštis turi iš viso 226 puslapius, o publikacijos tekstas – tik 30.

Taigi šiame J. Radvilo kūrinyje randame visų E. Pielgrzymowskio paskelbtų dokumentų tekstus, išskyrus 1557 m. Pasvalio sutarties dokumentą ir 1569 m. Liublino seimo nutarimą dėl Livonijos¹⁵.

¹³ *Pamiętnik kardynała Jerzego księcia Radziwiłła z lat 1556–1575*, wydał T. Wierzbowski (*Biblioteka Zapomnianych Poetów i Prozaików Polskich XVI–XVIII Wieku*, t. 12), Warszawa, 1899. Šiuo metu tekstas prieinamas ir internete: <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=oai:www.wbc.poznan.pl:72068&from=http://fbc.pionier.net.pl>

¹⁴ *Katalog rękopisów Biblioteki Czartoryskich w Krakowie. Sygnatury 2001–2300*, pod. red. J. Nowaka, opr. J. Nowak, J. Perda, P. Prokop, J. Tomaszewicz, B. Żulińska, Kraków, 1999, p. 288 (2180 IV).

¹⁵ 1569 m. Liublino seimo nutarimai buvo išspausdinti atskiru leidiniu, o iki 1592 m. dar kelis kartus perspausdinti įvairiuose seimų nutarimų rinkiniuose (žr. M. Cytowska, *op. cit.*, nr. 13, 15, 16, 84, 85). Lengvai prieinamas su Livonija susijęs konstitucijos tekstas: *Volumina legum*, wydał J. Ohryzko, t. 2, Petersburg, 1859, p. 94, nr. 5.

Nr.	Data	Dokumentas	Cnotliwy Litwin	Pamiętnik
1	1557 09 14	Livonijos ordino magistro Vilhelmo Fiurstenbergo ir Žygimanto Augusto karinės sąjungos sutartis, nukreipta prieš Maskvos didįjį kunigaikštį Ivaną IV (vienas iš vadinamosios Pašvalio sutarties dokumentų)	p. 2–6	nėra
2	1560 02 14	Livonijos ordino magistras Gotardas Kettleris patvirtina 1559 m. rugpjūčio 31 d. Vilniaus sutarties, kuria Livonijos ordinas pasidavė Žygimanto Augusto globai ir gynybai, susitarimus	p. 7–14	p. 7–15
3	1560 02 15	Rygos arkivyskupas Vilhelmas Hohenzollernas patvirtina, kad pagal 1559 m. Vilniaus sutarties nuostatas Žygimantui Augustui perduotą Lielvardės pilį atgavo valdyti iki gyvos galvos įkaito teisėmis	p. 14–16	p. 17–19
4	1561 11 28	Vilniaus sutartis, kuria Livonija buvo prijungta prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, o Gotardui Kettleriui buvo suteiktas kunigaikščio titulas ir leno teisėmis skirtas valdyti Kuršas	p. 17–28	p. 21–36
5	1567	1567 m. Gardino seimo nutarimas dėl Livonijos	p. 30–32	p. 183–186
6	1568	1568 m. Gardino seimo nutarimas dėl Livonijos	p. 32–33	p. 186–187
7	1566 12 26	Žygimantas Augustas patvirtina LDK ir Livonijos uniją	p. 33–44	p. 107–124
8	1566 12 26	Žygimantas Augustas patvirtina Jono Chodkevičiaus su Rygos kapitula sutartas sąlygas, kuriomis pastaroji bus supasaulietinta	p. 46–51	p. 125–134
9	1569	1569 m. Liublino seimo nutarimas dėl Livonijos	p. 56	nėra
10	1569 08 06	Žygimantas Augustas apibrėžia Livonijos atstovų priesaikos Lenkijos Karalystei ir sau pačiam, kaip naujosios jungtinės valstybės valdovui, sąlygas	p. 57–59	p. 138–141

Negana to, jei palygintume minėtų dokumentų antraštes, pastebėtume kitą nuostabų dalyką: sutampa ne tik dokumentų tekstai, bet ir jų „pavadinimai“. Atitiktis tokia, kad, pavyzdžiui, dokumento nr. 2 antraštėje kartojasi ta pati gramatinė klaida, sutampa klaidingas 1568 m. Gardino seimo nutarimo dėl Livonijos numeris, o dokumentas nr. 10 neturi antraštės ir E. Pielgrzymowskio, ir J. Radvilo kūrinyje.

Nr.	Cnotliwy Litwin	Pamiętnik
1	antraštės nėra	nėra paties dokumento
2	p. 7: Contractus super defensione Livoniae inter sacram regiam maiestatem et magistrum Livoniae initus existente oratore regio illustrissimo domino Nicolao Radzivil palatino Vिल्nense [s/]	p. 7: Contractus super defensione Livoniae inter sacram regiam maiestatem et magistrum Livoniae initus existente oratore regio illustrissimo domino Nicolao Radzivil palatino Vिल्nense [s/]
3	p. 14: Recognitio domini archiepiscopi super arce Lennewart	p. 17: Recognitio domini archiepiscopi super arce Lennevert
4	p. 17: Pacta subiectionis domini Gothardi Kethleri magistri Livoniae ac ordinis illius cum rege Poloniae inita, in quibus idem magister feudalisis princeps constituitur Regni et Magni Ducatus Lituaniae, assignato ei certo feudo ac provisione	p. 21: Pacta subiectionis domini Gothardi Kethleri magistri Livoniae ac ordinis illius cum rege Poloniae inita, in quibus idem magister feudalisis princeps constituitur Regni et Magni Ducatus Lithuaniae, assignato ei certo feudo ac provisione anno Domini 1561
5	p. 30: Uchwała sejmu grodzieńskiego roku 1567. Artykuł 37. O Liflanciech	p. 183: Z uchwały sejmu grodzieńskiego anno Domini 1567. Artykuł 37. Około Iflant.
6	p. 32: Uchwała sejmu grodzieńskiego roku 1568. Artykuł 8. O Liflanciech	p. 186: Z uchwały sejmu grodzieńskiego anno Domini 1568. Artykuł 8. O Iflanciech.
7	p. 33: Confirmatio regia pactorum Vendensium	p. 107: Confirmatio regia pactorum Vendensium
8	p. 46: Cautio seu privilegium magestatis regiae capitularibus Rigensibus super status sui mutatione datum	p. 125: Cautio seu privilegium magestatis regiae capitularibus Rigensibus super status sui mutatione datum
9	p. 56: antraštės nėra	nėra paties dokumento
10	p. 57: antraštės nėra	p. 138–141 antraštės nėra

Pagaliau labiausiai stulbinantis dalykas, apie kurį kiekvienas panašios problematikos tyrinėtojas gali tik pasvajoti. Dar neatradę E. Pielgrzymowskio pasitelkto šaltinio, pastebėjome, kad jo knygos 45 puslapyje yra viena keistenybė: po 1566 m. gruodžio 26 d. Žygimanto Augusto privilegijos, kuria pastarasis patvirtino LDK ir Livonijos uniją, toliau įsiterpęs nesuprantamas ir logikai prieštaraujantis kažkokio, matyt, svetimo lotyniško teksto gabaliukas, nors jau pirmojoje studijos dalyje minėjome, kad paties E. Pielgrzymowskio istoriniai dokumentų aiškinimai ir vertinimai

rašyti lenkiškai. Ilgą laiką niekaip negalėjome paaiškinti šios teksto anomalijos, kol nekrepėme dėmesio į J. Radvilo kūrinį. Įdėmiau pastudijavus paaiškėjo, kad tai yra tiesioginė citata. Toliau pateikiame abiejų variantų sulyginimą (nežymūs „Atsiminimų“ skirtumai pažymėti kursyvu).

Cnotliwy Litwin, p. 44–45	Pamiętnik, p. 24–25 (originalo p. 124–125)
<p>Eodem tempore decanus et capitulares archidioecesis Rigensis considerantes se iam a memoria hominum per Rigenses civitate Rigensi eictos, ecclesia sua cathedrali, aedibus et reliquis suis bonis in et circa civitatem sitis privatos esse totamque civitatem atque adeo archiepiscopum ipsum iam pridem a Romana Ecclesia descivisse ac denique se vix umbram pristini sui status retinuisse, suscepta status sui mutatione politico et seculari ordini legibus, iuribus atque iudiciis sese submiserunt ac iura, privilegia, libertates, quibus antea a Romanis pontificibus, imperatoribus ac regibus splendidissime exornati erant, necnon bona capitularia omnia, inter quę continebantur post alia arx Dalen in ipso flumine Dunae sita, arx Cremona, arx Sonsell, curia Nova, curia Koken, curia Keipen et alia bona non contemnenda, magestati regiae Poloniae cesserunt, resignarunt atque tradiderunt una cum utroque sigillo capitulari maiore et minore.</p> <p>Huius vero cessionis nomine magestas regia singulis capitularibus ex iisdem bonis certam aliquam partem iure haereditario concessit atque dedit eisque certis datis literis atque diplomatibus sufficienter cavet cessionem eam bonorum ac status sui mutationem nullo unquam tempore eis praeiudicio damnove fore, uti ex subsequenti diplomate regio patebit, etc.</p>	<p>Eodem tempore decanus et capitulares archidioecesis Rigensis considerantes se iam a memoria hominum per Rigenses <i>e</i> civitate Rigensi eictos, ecclesia sua cathedrali, aedibus et reliquis suis bonis <i>incirca</i> civitatem sitis privatos esse totamque civitatem atque adeo archiepiscopum ipsum iam pridem a Romana Ecclesia descivisse ac denique se vix umbram pristini sui status retinuisse, suscepta status sui mutatione politica et secularis ordinis <i>legibus, iuribus</i> atque iudiciis sese submiserunt ac iura, privilegia, libertates, quibus antea a Romanis pontificibus, imperatoribus ac regibus splendidissime exornati erant, necnon bona capitularia omnia, inter <i>quae</i> continebantur post alia arx Dalen in ipso flumine <i>Dunae</i> sita, arx Cremona, arx <i>Sousel</i>, curia Nova, curia <i>Koken</i>, curia Keipen, et alia bona non contemnenda, <i>maiestati</i> regiae Poloniae cesserunt, resignarunt atque tradiderunt una cum utroque sigillo capitulari maiore et minore.</p> <p>Huius vero cessionis nomine <i>maiestas</i> regia singulis capitularibus ex iisdem bonis certam aliquam partem iure haereditario concessit atque dedit eisque certis datis literis atque diplomatibus sufficienter cavet cessionem eam bonorum ac status sui mutationem nullo unquam tempore praeiudicio damnove fore, uti ex subsequenti diplomate regio patebit.</p>

Visa, kas išdėstyta, manytume, suteikia mums teisę neabejojant teigti, kad E. Pielgrzymowskio paskelbtų dokumentų šaltinis buvo ne kokių nors pavienių dokumentų nuorašai, o vieniui vienas rankraštis, ir šis rankraštis yra J. Radvilo vadinamieji „Atsiminimai“¹⁶.

¹⁶ Kaip minėta, „Atsiminimuose“ nėra tik 1557 m. Pasvalio sutarties dokumento (nr. 1), kurio tekstą E. Pielgrzymowskis tikriausiai įrašė iš kokių nors pavienių jam prieinamų šio akto kopijų.

Savaime suprantama, E. Pielgrzymowskis šiuo šaltiniu pasinaudojo ne tik publikuodamas dokumentus, bet ir semdamasis iš jo įvairių istorijos faktų. Pavyzdžiui, tai aiškėja paanalizavus patį pirmą knygos sakinį:

Nie wspominam sąsiedztwa, przyległości ziemie liflantskiej, tego już i rękoma dotknąć się każdy może. Nie wspominam też starych spisów Litwy z Liflanty, które między sobą mieli, skoro po przyjęciu wiary chrześcijańskiej za Witolta w roku 1422, a potem z Zygmuntem wielkim książęciem litewskim i bratem [!] jego Kazimierzem w roku 1436 i potem w roku 1501 z wielkim książęciem Aleksandrem i z stany litewskimi, tego pełne skrzynie przywilejów, i zawsze Litwa z Liflanty z jednego przeciw każdemu nieprzyjacielowi, a mianowicie moskiewskiemu, z sobą się konfederowali, Polacy o tym nic nie wiedzieli (p. 1).

[Neminėsiu Livonijos žemės kaimynystės, artumo, kiekvienas tai gali jau ir rankomis paliesti. Taip pat neminėsiu senų Lietuvos sutarčių su Livonija, kurias tarpusavyje sudarė, pirmiausia po krikščionių tikėjimo priėmimo valdant Vytautui 1422 metais, paskui su Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu Žygimantu ir jo broliu [!] Kazimieru 1436 metais ir paskui 1501 metais su Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu Aleksandru ir Lietuvos luomais, to pilnos skrynios privilegijų, ir visada Lietuva su Livonija drauge prieš kiekvieną priešą, būtent maskvėną, sudarydavo tarpusavio sąjungą, lenkai apie tai nieko nežinodavo.]

Užuominų apie E. Pielgrzymowskio čia minimas sutartis pačiame J. Radvilo kūrinyje nėra, bet jos išvardytos T. Wierzbowskio publikacijoje praleistoje šio šaltinio dalyje *Contenta et praecipua capita privilegiorum Livoniensium*. Atitinkamas vietas pacituosime:

(p. 165–166)

Anno Domini 1422 w dzień świętego Stanisława w obozie króla polskiego Władysława i Aleksandra wielkiego książęcia litewskiego pod zamkiem Rotuzen w Prusiech <...>.

Anno Domini 1436 z Brześcia Włocławskiego Pawła Russdorffa pruskiego i iflantskiego mistrza.

Potwierdzenie pakt i zastanowienie wiecznego pokoju i granic między Władysławem królem polskiem, Zygmuntem wielkiem książdem litewskim i Kazimirem bratem jego a między Prusy <...>.

(p. 167)

Anno Domini 1501 z obozu niemieckiego pod Kiesią w wigiliją ś. Jana Wolter a Pletemberg mistrz iflantski ze wszytkimi stany iflantskimi duchownymi i świeckimi, iż był od moskiewskiego niepomału ucisnioń, który przeciw niemu z ordami tatarskimi się silił, widząc to, że ten nieprzyjaciel nieprzyjacielem był jego i wielkiego książęcia litewskiego spólnem, któremu przymierze decennale

złamał, ligam et unionem novam decennalem przeciw moskiewskiemu uczynił z Aleksandrem wielkiem książęciem litewskiem i z stany litewskiem, chcąc napotem i na wieczność z wielkiem książęciem litewskiem uniją to potwierdzić.

[1422 Viešpaties metais, Šv. Stanislovo dieną, Lenkijos karaliaus Vladislovo ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro stovykloje, prie *Rotuzen* pilies Prūsijoje <...>. 1436 Viešpaties metais, Vloclaveko [!] Breste. Prūsijos ir Livonijos magistro Pauliaus Russdorfo [raštas].

Sutarčių patvirtinimas ir amžinosios taikos bei sienų nustatymas tarp Lenkijos karaliaus Vladislovo, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto ir jo brolio Kazimiero bei tarp Prūsijos <...>.

1501 Viešpaties metais, per Šv. Jono vigiliją, vokiečių stovykloje prie Cėsių Livonijos magistras Valteris Plettenbergas su visais Livonijos dvasininkų ir pasauliečių luomais, būdamas smarkiai prispaustas maskvėno, kuris prieš jį su totorių ordomis iš visų jėgų puolė, matydamas, kad tas priešas buvo bendras jo ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio priešas, sulaužęs jam dešimties metų paliaubas, sudarė naują dešimties metų lygą ir sąjungą prieš maskvėną su Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu Aleksandru ir Lietuvos luomais, norėdamas vėliau ir amžiams su Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu tai patvirtinti unija (?).]

Ilgiau ties atskirų faktų analize nesustosime. Komentuodamas paskelbtus dokumentus ir keldamas Lietuvos nuopelnus ginant Livoniją nuo išorės priešų, E. Pielgrzymowski dalį istorijos faktų taip pat galėjo perimti iš 1582 m. pasirodžiusios Motiejaus Strykowski *Kronikos*, galbūt iš kitų iki 1592 m. išėjusių istorinio pobūdžio darbų, bet konkrečių atvejų paiešką ir analizę paliksime kitiems tyrinėtojams, manydami, jog studijos pradžioje užsibrėžtą pagrindinį tikslą ir uždavinius jau esame įgyvendinę.

***

Suradus šaltinį, kuriuo rėmėsi E. Pielgrzymowski, mūsų galva, ne mažiau svarbus uždavinys mėginti paaiškinti, koku keliu jis galėjo patekti į „Cnotliwy Litwin“ autoriaus rankas. Pirmas keblumas kyla turint galvoje abiejų šių vyrų tikėjimo skirtumą: E. Pielgrzymowski buvo liuteronas, o J. Radvilas – kone pagrindinis katalikiškosios reformos šulas LDK. Be to, 1591 m. J. Radvilas buvo paskirtas Krokuvos vyskupu, todėl iš Vilniaus persikėlė į Krokuvą, o ir iki tol dažnai būdavo išvykęs į užsienį, todėl nėra lengva įrodyti, kada ir kaip jis galėjo ir kodėl turėjo perleisti savo rankraščių E. Pielgrzymowskiui. XVI a. pabaigoje skirtingas tikėjimas nubrėždavo aiškia takoskyrą net tarp rangų lygių asmenų, jei tai liudavo ideologinius, pasaulėžiūrinius ir vertybinius dalykus. O šiuo atveju akivaizdus E. Pielgrzymowski ir J. Radvilo net visuomeninės padėties skirtumas: vienas buvo ne visai aiškios kilmės *homo novus* LDK visuomenėje, pasiekęs ganėtinai aukštą padėtį, matyt, savo patėvio Venclovo

Agripas ryšių ir įtakos dėka, o kitas – vienos garbingiausių ir įtakingiausių LDK giminių atstovas. Todėl nelabai aišku, kodėl J. Radvilas turėjo dalytis su E. Pielgrzymowskiu savo darbu, nėra jokių žinių apie artimesnę jų dviejų pažintį, juo labiau bendradarbiavimą.

Dar daugiau klausimų kyla atidžiau pažvelgus į patį vadinamųjų „Atsiminimų“ tekstą. Iš trumpos publikacijos pratarmės ir paties rankraščio patikros *de visu* aiškėja, kad kūrinys iš tikrųjų yra be pavadinimo, o „Atsiminimais“ jį savo nuožiūra pavadino leidėjas¹⁷. Deja, pastarojo pasirinkimas yra akivaizdžiai nepagrįstas. Juk keblu kalbėti apie memuarus (atsiminimus, prisiminimus) žmogaus, kuris gimė tais metais, kuriais pradedamas kūrinio pasakojimas (J. Radvilas gimė 1556 m. gegužės 31 d.), bet svarbiausia tai, kad jame bemaž nėra jokių asmeniškų autoriaus refleksijų. Todėl kur kas pagrįsčiau vadinti šį šaltinį nedidele kronika, kurioje chronologine tvarka dėstomi įvykiai apima neilgą dvidešimties metų laikotarpį (1556–1575 m.).

Negana to, šio šaltinio autorystė irgi nėra visai tikras dalykas. Mat vienintelis argumentas, kuriuo remdamasis T. Wierzbowski priskyrė jį J. Radvilo plunksnai, yra žinomo XIX a. lenkų istoriko L. Gołębiowskio pirmame rankraščio lape paliktas įrašas, kuris skelbia: *NB. Rękopism ten jest własnej ręki księcia jmści Jerzego Radziwiłła kardynała i biskupa krakowskiego* [NB. Šis rankraštis rašytas paties kunigaikščio jo malonybės Jurgio Radvilo, kardinolo ir Krokuvos vyskupo, ranka]. Nekritiškai vertinant ir remiantis vien šiais žodžiais reikėtų daryti išvadą, kad išlikęs rankraštis yra net J. Radvilo autografas. T. Wierzbowski, matyt, taip ir manė. Bet tai akivaizdi netiesa. Rankraščio braižas yra neabejotinai XVII a., o J. Radvilas mirė 1600 m. Taigi išliko tikrai ne originalas, o tik jo nuorašas. Pagaliau kuo grįšta Ł. Gołębiowskio nuomonė? To kol kas nežinome. Aišku tik tiek, kad J. Radvilo vardas tekste niekur nepaminėtas, nėra jokių nė menkiausių užuominų, kurios leistų tapatinti teksto autorių su Vilniaus vyskupu. Kūrinys parašytas objektyviu stiliumi ir jį perskaitę radome tik tris vietas, kuriose autorius prabyla apie save konkrečiame kontekste. Bet kokios įsidėmėtinos šios vietos! Pirmoji susijusi su nesėkminga Livonijos konfederacijos atstovų pasiuntinybe pas Ivaną IV 1557 m. pabaigoje ir 1558 m. pradėtu Maskvos pajėgų įsiveržimu į Livoniją, kurį autorius palydėjo tokia pastaba:

Hanc autem calamitatem fuisse fere fatalem dubium nullum est, ab ipsis enim, qui legationi illi ad Moschum interfuerunt, accepi potuisse tum principem Moschorum numeratis dumtaxat quindecim millibus talerorum placari et ab instituto tum bello avocari¹⁸.

[Bet nėra jokios abejonės, kad ši nelaimė buvo kone nulemta, nes iš tų, kurie dalyvavo toje pasiuntinybėje pas maskvėną, sužinojau (*arba*: išgirdau – *D. A.*), jog

¹⁷ *Pamiętnik...*, p. 3: „Tytuł „Pamiętnik“ wydał mi się dla tego dziełka najodpowiedniejszy“ [Pavadinimas „Atsiminimai“ šiam kūrinėliui įvardyti mums pasirodė pats tinkamiausias].

¹⁸ Ten pat, p. 10.

maskvėnų kunigaikštį tuomet buvo galima numaldyti ir atkalbėti nuo sumanyto karo sumokėjus vos penkiolika tūkstančių talerių.]

Antroji vieta susijusi su garsiuoju jokių apčiuopiamų karinių rezultatų nedavusiu LDK kariuomenės telkimu ir apžiūra prie Radaškovičių (Radaškonių) 1567 m. pabaigoje. Jį aprašydamas, kūrinio autorius vienoje vietoje teigia:

Stabant quoque suo ordine dispositi pedites, circiter triginta millia virorum, qui curam tormentorum bellicorum agebant. Erant autem tormenta alia magna muralia, alia campestria, alia ad eiiciendos dumtaxat globos igneos aptata, quae omnia a me perlustrata numerum nonaginta quinque constitebant exceptis aliis tormentis, quae a ducis Slucensis, palatini Kioviensis et aliorum copiis ducebantur. Castra autem metati sumus ad Radoskoviciam et Chriddanovam [s] <...>¹⁹.

[Taip pat stovėjo savo tvarka išrikiuoti pėstininkai, apie trisdešimt tūkstančių vyrų, kurie prižiūrėjo patrankas. O vienos patrankos buvo didžiosios, skirtos mūrams trauškinti, kitos – naudoti mūšyje, trečios – pritaikytos tik padegamiesiems sviediniams svaidyti; jų buvo iš viso devyniasdešimt penkios, aš jas visas apėjau (apžiūrėjau), be kitų patrankų, kurias atgabeno Slucko kunigaikščio, Kijevo vaivados ir kitų pajėgos. O stovyklą įkūrėme prie Radaškovičių ir Kaidanavos <...>.]

Trečią kartą autorius apie save prabyla aptardamas Žygimanto Augusto reakciją, 1572 m. Varšuvos seime gavus žinią apie trečiosios žmonos Kotrynos Habsburgaitės mirtį:

Habitus est Varsoviae regni conventus generalis, quo durante ab imperatore romano Maximiliano nuntius cum litteris die 11 martii mittitur, quibus significabatur Catharinam, reginam Poloniae, imperatoris Ferdinandi filiam, in oppido Austriae Linz die ultima februarii hoc anno 1572 pie in fata concessisse et vitam cum morte commutasse, quem obitum Sigismundus Augustus rex vere doluit et lacrimis quoque, me spectante, multoties coniugis suae orbitatem (quantumvis eam, dum in vivis esset, ferre vix potuerit) dolenter contestatus est²⁰.

[Varšuvoje įvyko Karalystės seimas, kurio metu romėnų imperatorius Maksimilijonas atsiuntė pasiuntinį su laišku, rašytu kovo 11 dieną, kuriame buvo pranešama, kad Lenkijos karalienė Kotryna, imperatoriaus Ferdinando duktė, Austrijos Linzo mieste paskutiniąją vasario dieną tais 1572 metais pamaldžiai pasitiko lemtį ir gyvenimą sukeitė su mirtimi; karalius Žygimantas Augustas labai liūdėjo dėl jos mirties ir net su ašaromis, man matant, daug kartų sielvartaudamas liudijo savo žmonos netektį (nors kol buvo tarp gyvųjų, vos galėjo ją pakęsti).]

Aptarkime visas šias vietas plačiau. Knygos autoriaus teiginys, kad pats sužinojo iš 1557 m. Livonijos pasiuntinybės dalyvių, jog Ivaną IV buvo galima atkalbėti nuo sumanyto karo sumokėjus vos 15 000 talerių, mums byloja, kad J. Radvilas negalėjo taip rašyti, nes iki pat 1582 m., kada Steponas Batoras, vadovaudamasis daugiausia

¹⁹ Ten pat, p. 26.

²⁰ Ten pat, p. 29.

politiniais sumetimais, paskyrė jį Livonijos administratoriumi, su Livonijos reikalais jaunas Vilniaus vyskupas nebuvo susidūręs, o prabėgus 25 metams nuo minimų įvykių, kurie visiškai pakeitė Livonijos padėtį ir statusą, vargu ar buvo galima rasti „tų, kurie dalyvavo toje pasiuntinybėje pas maskvėną“, juoba kad anie įvykiai buvo jau neaktualūs. Mūsų nuomone, kur kas logiškiau šiuos žodžius priskirti asmeniui, kuris kalbamu metu ar kiek vėliau buvo politinių įvykių sukuryje ir per įvairias Vilniuje vykusias derybas su Livonijos pasiuntiniais ar iš jų aplinkos galėjo išgirsti tokį livoniškių vertinimą, kuris, beje, istoriškai nėra tikslus²¹.

Antrojo paminėjimo aplinkybės yra taip pat gana gerai žinomos²². 1556 m. gegužės 31 d. gimęs J. Radvilas 1567 m. pabaigoje buvo vos vienuolikos metų vaikas. Be to, 1565 m. mirus tėvui Mikalojui Radvilui Juodajam, tuo metu jis buvo savo dėdės Mikalojaus Radvilo Rudojo ir brolio M. K. Radvilo Našlaitėlio globoje. Apie Jurgio buvimą prie Radaškovičių nėra jokių žinių. Atsižvelgiant į jo amžių, tai apskritai mažai tikėtina. Teksto autoriaus žodžiai, kad jis pats apėjęs ar apžiūrėjęs visas į kariuomenės peržiūrą suvežtas patrankas, veikiau byloja, kad tai būtų pilnamečio vyro, o ne iš neturėjimo ką veikti šmirinėjančio smalsaus vaiko. Kūrinio autorius nurodė netgi tikslią datą, kada įvyko pagrindinė kariuomenės apžiūra (1567 m. lapkričio 28-ąją²³). Be to, toliau jis neigiamai vertina faktą, kad „kai kurie pirmieji Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės senatoriai lyg į viešus šokius atsivežė su savimi savo žmonas, tarnaites ir kambarines ir laiko jas stovykloje“ (*quosdam primarios Magni Ducatus Lithuaniae senatores coniuges, virgines et pedisequas suas tanquam ad choreas publicas celebrandas secum adduxisse et in castris fovere*). Sunku patikėti, kad tai būtų buvę aktualu mažamečiam vaikui. Mums tai veikiau rodo suaugusio žmogaus pastangas palikti būsimoms kartoms autentišką žinią apie šį istorijos įvykį ir pateikti savo moralinį didikų elgesio vertinimą.

Dar įdomesnis trečiasis atvejis. Minimas ATR seimas vyko 1572 m. kovo–gegužės mėnesiais. Visuose J. Radvilo gyvenimo aprašymuose rasime žinią, kad tuo metu jis su jaunesniaisiais broliais Albrechtu ir Stanislovu buvo išvykę mokytis į Leipcigo universitetą. Tai patvirtina ir pirminiai šaltiniai – Leipcigo universiteto studentų matrikulų ir lenkų nacijos knygos įrašai, kuriuos pateikiame žemiau:

²¹ A. Хорошкевич, *Россия в системе международных отношений середины XVI века*, Москва, 2003, p. 198–200.

²² K. Piwarski, „Niedoszła wyprawa t. z. radoszkowicka Zygmunta Augusta na Moskwę (rok 1567/8)“, *Ateneum Wileńskie*, t. 14–15, Wilno, 1927–1928.

²³ Pačiame kūrinio tekste įrašyta tik dienos data, o mėnuo praleistas (Biblioteka Czartoryskich, rankr. 1280 IV, p. 136). Mūsų nuomone, tai dar vienas įrodymas, kad išlikęs rankraštis yra nuorašas, nes originale to negalėjo būti. T. Wierzbowskiis paaiškinimuose neteisingai įrašė sausio mėnesį. Teisingą datą nurodo K. Piwarski (žr. K. Piwarski, „Niedoszła wyprawa“, *Ateneum Wileńskie*, t. 15, Wilno, 1928, p. 102).

[1570] Illustrissimi principes ac domini: Georgius dux in Olica et Niesuiess, comes in Sidlowiec <...>.

[1571] Dominus Georgius (et) dominus Wenceslaus [s] (et) dominus Albertus, illustrissimi principes fl. 2.

[1572] Illustrissimi principes: Georgius (et) Albertus (et) Stanislaus Radzivili fl. 3.²⁴

Žinoma, remiantis ta aplinkybe, kad 1572 m. įrašas apie kunigaikščių Radvilų lenkų nacijos Leipcigo universitete išdui sumokėtą įnašą neturi tikslios mėnesio ir dienos datos, galima daryti įvairių prielaidų, kad tai galėję įvykti pačioje metų pradžioje ir J. Radvilas iki seimo pradžios dar galėjęs pasiekti Varšuvą, bet visa tai būtų tik teoriniai išvedžiojimai, nepagrįsti jokiais faktais. Nors cituota Leipcigo universiteto studentų matrikulų publikacija buvo paskelbta dar 1882 m., T. Wierzbowskiis nė nemėgino gretinti joje ryškėjančių J. Radvilo biografijos faktų su anoniminio kūrinio informacija, matyt, aklaai pasikliaudamas Ł. Gołębiowskiio paliktu įrašu. Taip jis savo autoritetu įtvirtino klaidingą nuomonę dėl paskelbto šaltinio autoriaus. Ją iki šiol kartoja visi apie J. Radvilo visuomeninę ir literatūrinę veiklą rašantys tyrinėtojai, taip pat mes patys ankstesniuose savo darbuose.

Remdamiesi visais anksčiau išdėstytais argumentais darome paprastą išvadą, kad J. Radvilas nėra ir negali būti anoniminio kūrinio autorius. Tad kyla klausimas, kieno plunksnai priklauso šis darbas?

***

Tolesni mūsų svarstymai dėl E. Pielgrzymowskiio panaudoto šaltinio autorystės, kaip peržengiantys užsibrėžto tyrimo ribas, laikytini tik pirmu bandymu ir nepretenduoja į galutinę tiesą. Mes tik mėginsime įminti šią painią mįslę, o jei mūsų spėjimas būtų paneigtas, džiaugsimės bent pradėję mokslinę diskusiją šiuo klausimu.

Norint į jį atsakyti, reikia turėti galvoje keletą aplinkybių. Pirmą, galimas kūrinio autorius turėjo puikiai mokėti lotyniškai, nes įstengė rašyti šia kalba, antra, jis turėjo būti labai gerai susipažinęs su LDK ir Livonijos tarpusavio santykių istorija ir, trečia, turėjo galimybę prieiti prie svarbiausių valstybinės reikšmės dokumentų, kurie sudaro neatskiriama jo darbo dalį.

Taigi siekiant nurodyti E. Pielgrzymowskiio panaudoto šaltinio autorių, mūsų dėmesys neišvengiamai krypta į jau minėtą jo patėvį, žymų LDK XVI a. antrosios pusės valstybės ir kultūros veikėją Venclovą Agripą. Pagrindiniai V. Agripo gyvenimo faktai yra žinomi²⁵. Jis gimė apie 1525 m. ir buvo Venclovo Mikalojaičio, šiuo

²⁴ *Metrica necnon liber nationis Polonicae Universitatis Lipsiensis ab anno 1409 usque ad 1600*, wyd. S. Tomkowicz, (*Archiwum do Dziejów LiteratURY i Oświaty w Polsce*, t. 2), Kraków, 1882, p. 434, 441–442.

²⁵ Jei šaltiniai nenurodyti, V. Agripo gyvenimo faktai pateikti remiantis šia senesne literatūra: K. Tyszkowski, „Agryppa Waclaw“, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1, Warszawa [etc.], 1935, p. 32–33; M. Ročka, *Rinktiniai raštai (Senoji Lietuvos literatūra*, t. 11), Vilnius, 2002, p. 168–175; E. Rimša, „Venclovas Agripa ir jo giminė“, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija*, nr. 1 (94), 1986, p. 67–70.

metu tapatinamo su garsiuoju Mykolu Lietuviu, sūnus. Jaunystėje studijavo Leipcigo, Krokuvos ir Vitenbergo universitetuose ir visą gyvenimą liko ištikimas liuteronų tikėjimui. 1553 m., kaip spėjama, Vitenberge buvo paskelbta jo lotyniškai parašyta „Laidotuvių kalba“ (*Oratio funebris*), skirta pagerbti 1551 m. mirusį LDK raikytoją Joną Radvilą. Po studijų užsienyje į Lietuvą grįžusį V. Agripą Žygimantas Augustas paskyrė karališkuoju sekretoriumi. Tai įvyko, matyt, rekomendavus M. Radvilui Juodajam, nes pastarajam V. Agripa tarnavo jau 1552 m. 1566 m. rugpjūtį V. Agripa buvo vienas iš trijų LDK Ponų tarybos pasiuntinių, pasiųstų iš Bresto seimo pas Žygimantą Augustą į Liubliną²⁶.

Veikiausiai dėl puikaus lotynų kalbos mokėjimo tiek Žygimantas Augustas, tiek vėlesni Respublikos valdovai Steponas Batoras ir Zigmantas III V. Agripai periodiškai pavesdavo įvairių su Livonijos administravimu susijusių darbų: 1563 m. jis buvo paskirtas įgaliotiniu Rygos arkivyskupo Vilhelmo laidotuvėms organizuoti, jei pastarasis mirtų, 1569–1570 m. buvo Livonijos lauko raštininkas ir surašinėjo karių dalinius, 1569 m. ir 1572 m. buvo pasiūstas į Livoniją kaip vienas iš karaliaus valdų revizorių²⁷, 1581 m. kaip vienas iš dviejų Stepono Batoro įgaliotinių priėmė Rygos miesto ištikimybės priesaiką Respublikai, 1582 m. ir 1585 m. buvo vienas iš trijų LDK įgaliotinių sienai su Kuršo kunigaikštyste nustatyti²⁸, 1590 m., jau valdant Zigmantui III, vėl buvo paskirtas vienu iš Livonijos valdų revizorių.

Didelis V. Agripas aktyvumas pastebimas po Žygimanto Augusto mirties prasidėjus tarpuvaldžiams. 1572 m. gruodžio 20–1573 m. sausio 5 d. jis dalyvavo LDK vyriausiam suvažiavime Vilniuje, 1573 m. spalio 21–22 d. – tokiaame pačiame suvažiavime, įvykusiame irgi Vilniuje. 1574 m. jis buvo išrinktas Henriko Valua (Valois) karūnacinio seimo, įvykusio Krokuvoje, maršalku ir buvo pirmas lietuvis, vadovavęs bendram Respublikos seimui po Liublino unijos. 1575 m. gruodžio 18 d. pasirašė imperatoriaus Maksimilijono II elekcijos Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu aktą. Jame jis pirmą kartą paminėtas kaip LDK raštininkas, šias pareigas ėjo iki 1586 m. 1576 m. pradžioje su diplomatine misija atvyko pas imperatorių Maksimilijoną II į Vieną, iš kur siuntė pranešimus M. Radvilui Rudajam ir kitiems LDK didikams²⁹. 1578 m. pabaigoje V. Agripa M. Radvilui Rudajam siūlė

²⁶ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 530 (1566–1572). Viešųjų reikalų knyga 8*, parengė D. Baronas ir L. Jovaiša. Vilnius, 1999, nr. 35.

²⁷ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 532 (1569–1571). Viešųjų reikalų knyga 10*, parengė L. Anužytė ir A. Baliulis, Vilnius, 2001, nr. 83.

²⁸ 1582 09 09. LDK įgaliotinių laiškas Livonijos įgaliotiniams, Latvijas valsts vēstures arhīvs [toliau – LVVA], f. 554 [Kuršo kunigaikščių archyvas], ap. 3, b. 20, l. 34–35v (originalas); *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 71 (1585–1586). Užrašymų knyga 71*, parengė D. Antanavičius, Vilnius, 2008, nr. 67.

²⁹ H. Lulewicz, *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588*, Warszawa, 2002, p. 122, 151, 152, 161, 188, 215, 216, 218, 228, 236, 252, 271–273; *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1: Okresy bezkrólewí, opr. H. Lulewicz, Warszawa, 2006, p. 64, 86, 106.

telkti gabius ir patriotiškai nusiteikusius LDK rašto žmones Radvilų karo žygiams ir kitiems šlovingiems Lietuvos istorijos epizodams įamžinti atskirais kūriniais³⁰. 1586 m. liepos 15 d. jis buvo paskirtas Minsko kaštelionu. 1586 m. rugsėjį Gardine V. Agripa buvo vienas iš Lenkijos Karalystės ir LDK senatorių, davusių atsakymą Maskvos pasiuntiniams³¹. 1587 m. sausio 6–12 d. dalyvavo LDK senatorių suvažiavime Gardine, kur buvo tariamasi dėl bendro veiksmų plano per prasidėjusį tarpuvaldį po Stepono Batoro mirties, o kovo 17–18 d. dalyvavo tokiaame pačiame suvažiavime Naugarduke³². 1587 m. birželį Volkoviske įvykusiame LDK vyriausiąjame suvažiavime V. Agripa buvo paskirtas pasirūpinti Gardine likusiu Stepono Batoro kūnu³³. 1588 m. Jonas Karcanas Vilniuje išleido V. Agripos iš lotynų į lenkų kalbą išverstas garsaus protestantų teologo Jono Brenzo (1499–1570) „Šv. apaštalo ir evangelisto Jono evangelijas“.

Paskutinis V. Agripos karjeros posūkis įvyko 1590 m., kai Minsko kašteliono vietą jis iškeitė į Smolensko kašteliono pareigas. Nors pagal 1569 m. Liublino seimo nutarimus Smolensko kaštelionas rangų buvo gerokai aukščiau už Minsko kaštelioną, bet atmintina, kad nuo 1514 m. iki 1611 m. Smolenskas priklausė Maskvai, todėl visos Smolensko pareigybės buvo vien titulinės. Kodėl 1586 m. V. Agripa atsiskė įtakingų LDK raštininko pareigų ir pasirinko hierarchiškai aukštesnes, bet kur kas mažiau galimybių teikiančias Minsko, o vėliau Smolensko kašteliono pareigas, dabar keblu pasakyti. Gal lėmė didesnio prestižo ar garbės siekimas, o gal bėgant metams LDK raštininko pareigos ir periodišką rezidavimą valdovo dvare jam tapo per sunkūs? Įdomu, kad 1586 m. raštininko pareigose jį pakeitė posūnis E. Pielgrzymowski. Tai, matyt, ne atsitiktinumas, o susijęs dalykas. 1591 m. gegužės 20 d. V. Agripa pasirašė LDK senatorių laišką, adresuotą Vilniaus vyskupui J. Radvilui, kad šis nepriimtų karaliaus nominacijos į Krokuvos vyskupo pareigas³⁴. V. Agripa mirė 1597 m. ir buvo palaidotas savo funduotoje Gedeitonių liuteronų bažnyčioje.

Išdėstyti V. Agripos gyvenimo faktai leidžia teigti, kad jis gali būti laikomas E. Pielgrzymowskio panaudotos anoniminės kronikos autoriumi: juk buvo vienas iš nedaugelio aukštų LDK pareigūnų, kuris labai gerai mokėjo lotyniškai³⁵, buvo tikras

³⁰ I. Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius, 1999, p. 536–539.

³¹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 593 (1585–1604)*, parengė A. Baliulis, Vilnius, 2009, nr. 25; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 594 (1585–1600)*, parengė A. Baliulis, Vilnius, 2006, nr. 16.

³² H. Lulewicz, *op. cit.*, p. 358; *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, p. 195, 197, 202, 241.

³³ Ten pat, p. 241, 245, 254.

³⁴ *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 2: *Okresy panowań królów elekcyjnych. XVI–XVII wiek*, opr. H. Lulewicz, Warszawa, 2009, nr. 15.

³⁵ Steponui Batorui tapus Respublikos valdovu, išryškėjo didžiulės paties aukščiausio LDK elito išsilavinimo spragos: su naujuoju valdovu, kuris nemokėdamas lenkiškai bendravo tik lotyniškai, negalėjo susikalbėti nei M. Radvilas Rudasis, nei LDK kancleris E. Valavičius. Jiems visiems reikėjo V. Agripos

Livonijos reikalų žinovas³⁶, kaip LDK raštininkas galėjo prieiti prie įvairių valstybinės reikšmės dokumentų. Kaip į jo rankas pateko LDK ir Livonijos tarpusavio santykių dokumentai, kol kas galima tik spėlioti, tai yra tolesnių tyrimų objektas.

Grįžkime prie anksčiau aptartų kronikos vietų, kuriose autorius prabyla apie save, ir sugretinkime jas su V. Agripo gyvenimo faktais. Turimos fragmentiškos biografinės žinios, žinoma, neleidžia kalbėti apie visišką atitiktį, bet tam tikros aplinkybės mums akivaizdžiai byloja už jo „kandidatūrą“. Pirmasis atvejis, susijęs su Livonijos pasiuntinių derybų užkulisiais 1557 m., gali būti paaiškintas tuo, kad užrašytą nuogirdą V. Agripa galėjo išgirsti jau 1558–1562 m., kada Vilniuje nuolat lankėsi Livonijos ordino magistro, vėliau Kuršo kunigaikščio pasiuntiniai ir vyko intensyvios derybos dėl Livonijos ateities. Tai patvirtina mūsų rastas 1563 m. kovo 10 d. V. Agripo Kuršo kunigaikščiui Gotardui Kettleriui iš Vilniaus lotyniškai rašytas laiškas, kuriame jis skubiai informavo kunigaikštį apie susidariusią padėtį praradus Polocką³⁷. Jei V. Agripa jau 1563 m. pradžioje tiesiai kreipėsi į G. Kettlerį laišku, galima pagrįstai manyti, kad tai nebuvo pirmoji V. Agripo pažintis su G. Kettleriu ir Livonijos reikalais.

Antrasis atvejis gana aiškiai byloja V. Agripo naudai. 1567 m. LDK kariuomenės surašyme, kuris buvo surengtas prieš kūrinyje aprašomą generalinę visų karinių pajėgų apžiūrą lapkričio 28 d., pažymėta, kad V. Agripa iš savo valdų į visuotinio šaukimo pajėgas išrengė 5 raitelius, 1 tarną ir 3 pėstininkus, ginkluotus muškietomis³⁸. Šis surašymo fragmentas, tiesa, neleidžia visiškai neabejojant teigti, kad V. Agripa asmeniškai atvyko į karo stovyklą, bet turint galvoje, kad su dvaru joje pasirodė net pats Žygimantas Augustas, šiaip vengęs Marso žaidimų, V. Agripa, kaip karaliaus sekretorius, veikiausiai taip pat turėjo sekti valdovo pėdomis. Tiesioginių

paslaugų (žr. R. Ragauskienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis*, Vilnius, 2002, p. 307).

³⁶ K. Tyszkowski net pacitavo vieną savo panaudotų šaltinių apie tai, kad V. Agripa priklausė tiems, „quibus res Livonicae ab initio sunt notissimae“ [kuriems Livonijos reikalai yra geriausiai žinomi nuo pat pradžių].

³⁷ [1563] 03 10, Vilnius. V. Agripo laiškas G. Kettleriui dėl susidariusios padėties praradus Polocką (žr. LVVA, f. 554 [Kuršo kunigaikščių archyvas], ap. 1, b. 26, aplankas 8, l. 2–3, originalas). Šis dokumentas yra be metų datos ir Rygos archyvistų neteisingai įrištas į 1578 m. dokumentų aplanką. Nėra jokios abejonės, kad jis sietinas su 1563 m., nes jame kalbama apie ką tik įvykusį Polocko praradimą.

³⁸ *RIB*, t. 33 (*Литовская Метрика. Отдел первый. Часть третья: Книги Публичных дел. Переписи войска Литовского*), Петроград, 1915, skil. 460: „Месяца октября 11 дня. Пань Вацлавь Акгрипа, секретарь короля его милости, з ыменей своих – з Кгедетай а Яшунь, въ повете Виленскомь лежачихь, а зъ части имения Белецкого на Руси, а з Упиты, з села Кгоштинцового ставиль коней пять збройне – зброи блях., штурмьгабы, а влочки, а особливе хлопецъ на кони ве зброи. Онъ же ставиль драби три з ручницами.“

įrodymų gali suteikti LM knygų 1567 m. pabaigos įrašai, taigi ateityje bus galima patikrinti šį mūsų teiginį.

Tas pats pasakytina ir apie trečiąjį atvejį: konkrečių žinių apie V. Agripas buvimą Varšuvoje 1572 m. kovo–gegužės mėnesiais kol kas neturime, bet ateityje tai irgi įmanoma patikrinti pasitelkus LM knygas. Vis dėlto akivaizdu, kad žmogus, žinojęs imperatoriaus Maksimilijono II laiško Žygimantui Augustui datą ir matęs valdovo reakciją, turėjo priklausyti artimai valdovo aplinkai, o V. Agripa, nuo 1563 m. buvęs karališkuoju sekretoriumi, aktyviai dalyvavęs pirmojo tarpvaldžio įvykiuose po Žygimanto Augusto mirties ir jau 1574 m. išrinktas viso Respublikos seimo maršalku, kaip tik ir buvo toks asmuo.

Jei mūsų spėjimas, kad tikrasis kronikos autorius yra V. Agripa, būtų teisingas, labai lengva paaiškinti, iš kur pats E. Pielgrzymowskiis gavo šį šaltinį: patėvis nesunkiai galėjo jį perleisti, juoba kad jau 1564 m. testamentu buvo užrašęs savo bibliotekos knygas³⁹. O labiausiai intriguojanti yra paties E. Pielgrzymowskio 1605 m. prieš mirtį surašyto testamentu vieta, kurioje jis kalba apie seserėnui Jonui Gradovskui (Gradauskui) užrašytą „savo nebaigtą kronikėlę“⁴⁰. Spėta, kad tai gali būti E. Pielgrzymowskio 1600–1601 m. LDK didžiosios pasiuntinybės į Maskvą rankraštis⁴¹, bet pastarojo kūrinio, kurio variantai proza ir eilėmis jau išleisti⁴², niekaip negalima vadinti kronika. Frazė „nebaigta kronikėlė“ kaip tik labiau tinka mūsų analizuojamai kronikai, kurios dabartinis tekstas išlikęs be logiškos pradžios ir pabaigos. Taigi spėjame, kad V. Agripa perdavė E. Pielgrzymowskiui savo rankraštį, o pastarasis jį panaudojo rengdamas „Cnotliwy Litwin“. 1597 m. mirus patėviui, kronika liko pas E. Pielgrzymowskį, kuris gyvenimo pabaigoje ją padovanojo seserėnui J. Gradovskui (Gradauskui).

Baigdami šią studiją, pateiksime kelias bendresnes išvadas.

1. 1592 m. pasirodžiusi anoniminė knyga „Cnotliwy Litwin“ yra pirmas spausdintas teminis istorinių dokumentų rinkinys Lietuvos istoriografijoje.

³⁹ E. Rimša, *op. cit.*, p. 68, 70.

⁴⁰ LVIA, f. 1178 [Vilniaus Bazilijonų vienuolynas], ap. 1, b. 314, l. 6v: „Bibliotekę moją, księgi wszytkie panu Janowi Fronczowiczowi Gradowskiemu odpisuję, i krojniczkę swą niedokończoną“ [Savo biblioteką, visas knygas užrašau ponui Jonui Gradovskui, Pranciškaus sūnui, taip pat savo nebaigtą kronikėlę].

⁴¹ E. Rimša, *op. cit.*, p. 70, 74.

⁴² E. Pilgrimovijus, *Didžioji Leono Sapiegos pasiuntinybė į Maskvą 1600–1601 m.*, parengė J. Kiaupienė (*Historiae Lituaniae fontes minores*, t. 4), Vilnius, 2002; E. Pielgrzymowski, *Poselstwo i krótkie spisanie rozprawy z Moskwą. Poselstwo do Zygmunta Trzeciego*, wydał i opracował R. Krzywy, red. nauk. D. Chemperek, J. S. Gruchała (*Humanizm. Polonika*, t. 4), Warszawa, 2010. Lenkijoje ką tik buvo perleistas dar vienas E. Pielgrzymowskio kūrinys (žr. E. Pielgrzymowski, *Apostrofa panegiryczna*, opracował i przełożył B. Awianowicz (*Biblioteka Dawnej Literatury Popularnej i Okolicznościowej*, t. 10), Warszawa, 2012).

2. „Cnotliwy Litwin“ paskelbti devyni iki tol nepublikuoti dokumentai *in extenso*, susiję su LDK ir Livonijos tarpusavio santykiais XVI a. antrojoje pusėje (1557–1569 m.).

3. Knygą parengė ne ankstesnėje bibliografinėje literatūroje minimas Žemaitijos bajoras Krizostomas Volodkevičius (apie 1591–1642), o žinomas Lietuvos XVI a. antrosios pusės raštijos veikėjas, LDK raštininkas Elijas Pielgrzymowski (mirė 1605 m.).

4. E. Pielgrzymowski skelbiamų dokumentų tekstus perėmė ne iš pavienių nuorašų, o iš Vilniaus vyskupui kardinolui Jurgiui Radvilui iki šiol priskiriamų vadinamųjų „Atsiminimų“ rankraščio, kurio nuorašas dabar saugomas Czartoryskių bibliotekoje Krokuvoje (rankr. 2180 IV) ir buvo paskelbtas tik XIX a. pabaigoje.

5. Pastarasis darbas iš tikrųjų yra anoniminis kūrinys be pavadinimo, kurį J. Radvilo plunksnai priskyrė ir „Atsiminimais“ (*Pamiętnik*) savo nuožiūra pavadino jų leidėjas Teodoras Wierzbowski XIX a. pabaigoje.

6. Šis anoniminis darbas vadintinas ne atsiminimais, o kronika. J. Radvilas nieku būdu negalėjo jo parašyti, nes kronikoje dėstomi įvykiai prieštarauja jo biografijos faktams.

7. Iškelta hipotezė, kad šią anoniminę kroniką parašė E. Pielgrzymowski patėvis, žymus LDK XVI a. antrosios pusės valstybės ir kultūros veikėjas Venclovas Agripa (apie 1525–1597). Tai paaiškina, iš kur pats E. Pielgrzymowski gavo šį šaltinį.

THE AUTHOR AND SOURCES OF THE TEXT OF CNOTLIWY LITWIN (1592)

Darius Antanavičius

Summary

The first part of the study (*Istorijos šaltinių tyrimai*, vol. 3, pp. 111–129) deals with the problem of authorship of the anonymous book *Cnotliwy Litwin* published in 1592. It was settled that the book was written not by Samogitian nobleman Krizostomas Volodkevičius (around 1591–1642) to whom earlier bibliographical sources refer but by Eliasz Pielgrzymowski (died in 1605), a renowned figure in the writings of the second half of the 16th century and the scribe of the GDL. The second part of the study aims at disclosing the sources of the documents contained in *Cnotliwy Litwin* and the text itself. The book *Cnotliwy Litwin* must have been considered the first published thematic compendium of historical documents in the historiography of Lithuania as it contained ten documents dating back to the second half

of the 16th century and relative to the relationship between Livonia and the GDL nine of which had not been previously published (published again in the mid-18th century).

The ten documents fall into two groups: the first group consists of acts (nos. 1–4, 7–8, 10) and the second comprises resolutions or constitutions of the diets of the GDL and later the Commonwealth (nos. 5–6, 9). Documents published by E. Pielgrzymowski (with the exception of nos. 1, 9 and 10) feature titles which were apparently taken from some sources rather than created by the author. It is plausible that the author came across a source which contained texts of all the published documents. All eyes focus on the book written by the Bishop and Cardinal of Vilnius Jerzy Radziwiłł (Jurgis Radvila) and published at the end of the 19th century by Teodor Wierzbowski which in historiography is traditionally referred to as *Memoirs* and is fairly well familiar to the researchers of the Latin writings of the GDL. When preparing the source for publication T. Wierzbowski expurgated it which means that the bigger part of it consists of *nota bene* – copies of various texts of documents defining the relationship between Livonia and the GDL the texts of which were deliberately omitted by the publisher who instead made references to the publications of the documents in the fifth volume of M. Dogielis' *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*. This method proved to be very space saving as the manuscript consists of 226 pages whereas the publication took up only 30 pages. Hence, Jerzy Radziwiłł's book contains texts of all documents published by E. Pielgrzymowski with the exception of Pasvalys agreement of 1557 and the resolution of the Diet of Lublin regarding Livonia issued in 1569. Besides, the comparison of the headings of the said documents revealed that not only the texts but also the "titles" of the documents coincide which is none the less fascinating. To crown it all, even before the discovery of the source employed by E. Pielgrzymowski, on the 45th page of *Cnotliwy Litwin* we came across an unaccountable and rather illogical extract from a strange Latin text. For a long time the said anomaly of the text remained unexplained until we turned our attention to Radziwiłł's book. A more intent inquiry into it revealed that the extract was a direct quotation.

The abovementioned facts strongly suggest that the source of the documents published by E. Pielgrzymowski was not copies of individual documents but a single manuscript, namely the so called *Memoirs* by J. Radziwiłł. E. Pielgrzymowski used the book for the publication of documents and as a source of various historical facts.

After the detection of the source on which E. Pielgrzymowski's publication was based it is equally important to explain how the book found its way to the hands of the author of *Cnotliwy Litwin*. A short *de visu* examination of the preface and the manuscript of J. Radziwiłł's *Memoirs* kept at Czartoryski Library in Krakow (manuscript 1280 IV) made it obvious that in fact the book had no title and it was the publisher T. Wierzbowski who called it *Memoirs*. Unfortunately the choice of the title seems absolutely groundless. It is rather tricky to speak about memoirs (memories, recollections) of a person who was born the same year that serves as the starting point of the book (J. Radziwiłł was born on May 31, 1556) and what is more important the book is almost completely deprived of the au-

thor's personal reflections of any kind. Thus it is more reasonable to call the source a small chronicle where the events arranged in the chronological order cover a short 20-year period (1556–1575). Besides, the authorship of J. Radziwiłł has not been fully established yet. The only reason underlying T. Wierzbowski's decision to attribute the book to J. Radziwiłł's pen was the inscription on the first page of the manuscript left by L. Gołębiowski, a renowned Polish historian of the 19th century. The handwriting of the manuscript is undoubtedly that of the 17th century while J. Radziwiłł died in 1600. His name has not been mentioned once in the text and there is not a slightest hint which would allow the identification of the Bishop of Vilnius as the author of the book. The work is written from the objective point of view and his analysis revealed only three instances of the author referring to himself in a concrete context. The abovementioned hints suggest that J. Radziwiłł cannot be considered the author of the so called *Memoirs* (or rather the Chronicle). A “working” hypothesis has been raised that the work was written by E. Pielgrzymowski's stepfather Waclaw Agryppa (around 1525–1597) who was a prominent state and cultural figure in the 16th century GDL. This also explains how the source found its way to E. Pielgrzymowski.